

ORAUS GYVENIMO TROŠKULYS: ŽYDŲ GYVENIMO PANEVĖŽYJE ESKIZAI

*Prof., dr. Rita Aleknaitė-Bieliauskienė
Mykolo Romerio universitetas*

Kultūros priedermė – atgaivinti tai, kas pamiršta, kas pamirštama. Kalbu apie kelias užmarštis: proto, doros, didžiųjų vertybių. Ieškau žmogaus, kurio gyvenimas galėtų pasakoti apie proto, doros vienovės paieškas. Juk žmogaus orumas – tai visuma, kurioje gražiai tarpsta būtis ir buitis, jo individualybės ir bendruomenės piliečio egzistencija tarp kitų žmonių. Nuo šių egzistencijos sferų priklauso ne tik asmenybės vystymasis ar regreso kelias, bet ir nuolatinis atsinaujinimas. Tai svarbus žmogaus gyvenimo kokybės komponentas.

Keletu straipsnių autorė bando tirti mokslinę problemą, siekdama atsakyti į klausimus: kokios žmogaus orumo išsaugojimo paradigmos bėgant laikui lėmė žydų diasporos tapsmą LDK kultūriniu palikimu ženklinto regioninio miesto aktyvia savastimi, kokia ji buvo, kokios ryškiausios personalijos ženklino bendruomenę ir miestą. Problema ta, kad šiandien bendruomenė liko nedidelė. Reikšmingai ją veikė karai, sovietmetis, emigracija. Įdomiausia tai, kad toli nuo tėviške vadinto Panevėžio krašto žydai neprarado meilės jam jausmo.

Bendraisiais žydų gyvenimo Lietuvoje klausimais pastaraisiais metais nemažai rašyta¹. Panevėžio žydų bendruomenei didžiausią dėmesį skyrė V. J. Čiplytė². Yra straipsnių žurnale „Santara“, pabirų publikacijų knygoje. Manytina, kad istorija tokia turtinga, atsiranda įdomių asmenybių, galinčių pateikti vis platesnius autentiškus atsiminimus, gyvai papildančius archyvinę medžiagą.

¹ Žydai Lietuvoje. Istorija. Kultūra. Paveldas. Sudarytojos L. Lempertienė ir J. Šiaučiūnaitė-Verbickienė, R. Paknio leidykla, 2009; *Pažadėtoji žemė – Lietuva*. Sudarytojas V. Kavaliauskas. Petro ofsetas, 2013; Kantautienė L. *Trumpa Raseinių krašto žydų gyvenimo istorija*. Dokumentų ir straipsnių rinkinys, Kronta, 2013; Atamukas S. *Lietuvos žydų kelias. Nuo XIV a. iki XXI a. pradžios*, Alma litera, 2007; *Lietuvos žydai*. Sudarytojai V. Sirutavičius, D. Staliūnas, J. Šiaučiūnaitė-Verbickienė, Baltos lankos, 2013 ir kt.

² Čiplytė V. J. *Mažosios Jeruzalės – Panevėžio žydų istorija: holokaustas*, Homo liber, 2009.

Straipsnio tikslas – patyrinti žydų gyvenimo Panevėžyje ypatumus, jų orumo visuomenėje įprasminimo paieškas. Autorė išsikėlė uždavinius: akcentuoti kelis bendrosios žydų istorijos aspektus, atspindinčius ir Panevėžio žydų bendruomenės gyvenimą; iš autentiškų atsiminimų atkurti miesto žydų gyvenimo fragmentus; pateikti kelių personalijų gyvenimo Panevėžyje biografinius momentus.

Reikšminiai žodžiai: Panevėžio žydai, istorija, orumas, personalijos, švietimas, kultūra, holokaustas.

KELI BENDRIEJI ŽYDŲ ISTORIJOS ASPEKTAI

Žmogus yra tarsi horizontas. Kad ir kiek jo sieksi, jis tols nuo mūsų, plėsis ir liks iki galo nepažintas. Žmogus – sukuriama būtybė: gamta tik pametė ją jo pradmenis, o ją sukonstruoja įvairių vertybių knibždynas – kultūra: ir lietuvių, ir žydų, ir vokiečių, ir rusų. Būtis blaškosi tarp vertybių gausos ir įvairovės. Didžiausia problema – atsirinkti ir atrinkti tas vertybes, kurios virš visų pasaulio klystkelių žmogų vestų į nušvitimą, savęs ir kitų pažinimo erdvę. Erdvę nuo būties tapsmo link. Visuose judančios galaktikos mažo pasaulio kontinentuose žmogus atsiveria kaip laisvos būtybės proto ir dorovingos sielos pastangomis sukurtas pasaulis. Pasaulis, kuriame telpa nuo seno įvairiomis kalbomis bendravę aplink Baltiją gyvenę pajūrio žvejai, mokytojai, paprasti ir vargani *šetlo* gyventojai, kokie nors kitataučiai *ger cedekai*, lyg vėlės po pasaulį klajoję *sefardai ir aškenaziai, litvakai*, miestelėnai ir per kaimus keliavę vargetos, fariziejai, rabinai ar menininkai, *sionizmo* ar *Haskalos* ideologijai atnašaujantys piliečiai, iš krikščionių ar judėjų sąjūdžių atklydę, sušaudyti, išstremti žmonės, dvasia išaukštintieji ir niekšeliai. Visi jie buvo žmonės.

Kiekvienoje šalyje žydai stengėsi įsilieti į krašto kultūrą savita savo sinagogų architektūra, kalba, papročiais, kapinių veidu, švietimo tendencijomis. Tačiau kad ir kur gyventų, visus suburia religija. Būtent ji yra žydų bendruomenės vienijanti ašis. Priėmus judaizmą, kultūrinę atmintį apie vergovę Egipte, stebuklingą išsigelbėjimą, apsireiškimą Sinajuje ir kita, tampa bendruomenės nariu.

Izraelyje didžioji žydų dalis – *sefardai*, Ispanijos diasporos palikuonys, išeiviai iš Egipto, Maroko, Bagdado. Jau XIX a. Egipte žydai asimiliavosi, tapo neatskiriama jo dalis. *Aškenaziai* – Rytų Europos žydai, bėgę iš visų Vakarų kraštų, vėliau iš Rusijos nuo pogromų ir kitų nelaimių.

Kiekvieno mūsų buvimas – tai sąmoningas savojo Aš įprasminimas pasaulyje. Pasaulis, pasak Edmundo Huserlio, yra tai, ką mes suvokiame kaip neskaidomo Vienio, kuriame visi dalyvaujame, skleidžiamą šviesą. *Alter* ir *Ego* dvasinis ryšys tikrajame pasaulyje ir sudaro prasmingą Vienį.

Filosofiją kaip „galutinių žmogaus proto tikslų pažinimą“ apibūdinęs Imanuelis Kantas proto pasireiškimą matė atsakymuose į tris pamatinius klausimus: ką aš galiu žinoti? ką aš turiu daryti? ko aš galiu tikėtis? Gyvenimo pabaigoje jis suformulavo svarbiausią klausimą: kas yra žmogus? Metafizika, etika, religija, atsakydamos į pirmuosius klausimus, formuoja filosofinę antropologiją, iki šiol ieškančią atsakymo į šį paskutinįjį, fundamentinį klausimą.

Visą pasaulio daiktinę būtį siejame su žmogumi. Maksas Šeleris esminiu žmogaus nuo gyvūno skirtumu įvardija dvasią (*der Geist*). Ar ji kitokia baltaodžio, juodaodžio, lietuvio, žydo?

Mokslininkai teigia, kad pavieniai žydai Lietuvos teritorijoje pasirodė XI–XII amžiuose. Vytauto Didžiojo privilegija Brastos žydams – 1388 m. jie pirmą kartą buvo atriboti nuo krikščionių. Nekrikščionių (*бесурмянин*, *besurmėnas*) socialinis darinys apėmė žydų, karaimų, totorių bendruomenes. LDK daugiausiai kūrėsi iš Vokietijos, Silezijos, Bohemijos keliaujančių žydų *aškenazių*. Spietėsi Kijeve, Lucke, Naugarduke, Klecke, Pincke... Vilniuje įsikūrė vėliausiai, nes stabdė miestiečių išsirūpinta 1527 m. privilegija *De non tolerandis Iudeis*. Tačiau į XVIII a. pabaigą tapo gausi Lietuvos-Lenkijos respublikos miestuose ir miesteliuose. Besitęsiant žydų migracijai, palankios politinės aplinkybės davė pradžią jai plėtotis ir Rusijos imperijoje. Perversmu vadinamas žydų pilietinio lygiateisiškumo

įtvirtinimas Vakarų Europoje. Keitėsi jų statusas, bandant įstatymu sukurti jiems sąlygas oriai gyventi ir jų veiklą nukreipti naudingai valstybei. Rusijos imperijoje pokyčiai vyko lėtai. Didelė jų diskriminacija buvo įtvirtinta mokesčiais: žvakės mokestis (už šabo dieną deginamas žvakes), jarmulkos nešiojimo mokestis, dėžutės mokestis, už knygų žydu kalba spausdinimą ir kt. Tačiau 1905 m. caro manifestas jau skelbė, kad žydai turi teisę būti išrinkti į valstybės Dūmą.

Istorikai įvairiuose šaltiniuose, muziejinių ekspozicijose (pvz., Leuveno muziejaus, Belgija) randa patvirtinimų, kad žydai ir Antikos laikais miestuose gyveno kvartalais, XVI a. pr. Venecijoje jiems gyventi buvo skirta užtvara – getas, o XVIII a. formavosi žydu bendruomenės gyvenama socialinė ir kultūrinė erdvė su savu bendruomenės, religiniu elitu – *šetlas* (miestelis). Tai vis rodo visuomenės požiūrį į kitokį žmogų. Pasak Š. Liekio ir J. Šiaučiūnaitės-Verbickienės, Lietuvoje *šetlais* vadinini visi Nepriklausomos Lietuvos periferiniai miestai ir miesteliai, kuriuose buvo įsikūrusios gausios žydu bendruomenės³. Pasak įvairuojančios statistikos, XIX a. vid. Lietuvos teritorijoje gyveno beveik 250 tūkst. žydu. Mies-

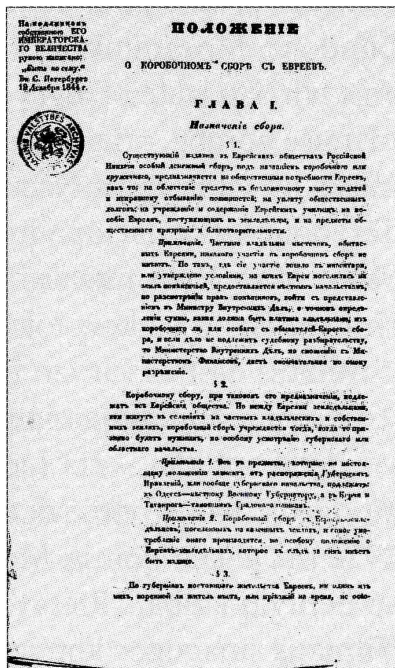
³ Liekis Š. ir Šiaučiūnaitė-Verbickienė J. Žydu socialinio statuso klostymasis LDK, *Žydai Lietuvoje. Istorija. Kultūra. Paveldas*. Sudarytojos L. Lempertienė, J. Šiaučiūnaitė-Verbickienė, R. Paknio leidykla, 2009.

Panevėžio dėžutės mokesčio mokėtojų sąrašas. Dokumento fragmentas. 1892 m. (Iš viso 1211 šeimų, 6228 asmenys.). KAA, f. I-49, ap. 1, b. 17524, l. 94–94 v.

Списокъ

Списокъ домохозяевъ, уплачивающихъ налогъ на продажу свѣчъ въ Паневѣжскомъ уѣздѣ.

№	Имя домохозяина	Мѣсто
1.	В. Мовшъ-Борисъ Коцманъ	Могилы
2.	И. Зейдманъ-Исаакъ	Могилы
3.	И. Зейдманъ-Исаакъ	Могилы
4.	С. Коцманъ-Борисъ Коцманъ	Могилы
5.	С. Коцманъ-Борисъ Коцманъ	Могилы
6.	С. Коцманъ-Борисъ Коцманъ	Могилы
7.	С. Коцманъ-Борисъ Коцманъ	Могилы
8.	С. Коцманъ-Борисъ Коцманъ	Могилы
9.	С. Коцманъ-Борисъ Коцманъ	Могилы
10.	С. Коцманъ-Борисъ Коцманъ	Могилы
11.	С. Коцманъ-Борисъ Коцманъ	Могилы
12.	С. Коцманъ-Борисъ Коцманъ	Могилы
13.	С. Коцманъ-Борисъ Коцманъ	Могилы
14.	С. Коцманъ-Борисъ Коцманъ	Могилы
15.	С. Коцманъ-Борисъ Коцманъ	Могилы
16.	С. Коцманъ-Борисъ Коцманъ	Могилы
17.	С. Коцманъ-Борисъ Коцманъ	Могилы
18.	С. Коцманъ-Борисъ Коцманъ	Могилы
19.	С. Коцманъ-Борисъ Коцманъ	Могилы
20.	С. Коцманъ-Борисъ Коцманъ	Могилы
21.	С. Коцманъ-Борисъ Коцманъ	Могилы
22.	С. Коцманъ-Борисъ Коцманъ	Могилы
23.	С. Коцманъ-Борисъ Коцманъ	Могилы
24.	С. Коцманъ-Борисъ Коцманъ	Могилы
25.	С. Коцманъ-Борисъ Коцманъ	Могилы
26.	С. Коцманъ-Борисъ Коцманъ	Могилы
27.	С. Коцманъ-Борисъ Коцманъ	Могилы
28.	С. Коцманъ-Борисъ Коцманъ	Могилы

tuose ir miesteliuose jie sudarė net trečdalį visų gyven-tojų. Tačiau žydus išsklaidė karai, gausių bendruomenių skurdas, sėslumo zonų ribojimai, pogromai. Žmogaus orumo sąvoka dažnai nerasdavo reikiamo konteksto.

Jau tarpukariu, 1923–1939 m., žydai pradėjo trauktis į JAV, Palestiną, Pietų Afriką. Ten ilgainiui susibūrė didžiausia pasaulyje žydų litvakų koncentracija. Lietuvoje apie tai, atrodo, nebuvo žinoma. 1998-aisiais ambasadorius Romas Misiūnas Pietų Afrikos Respublikos prezidentui Nelsonui Mandelai pristatė savo skiriamuosius raštus. Norėta atnaujinti santykius, kurie buvo pradėję gražiai klostytis prieš Antrąjį pasaulinį karą. Tuomet ten veikė du Lietuvos konsulatai. Daugelis Pietų Afrikos žydų kilę iš Lietuvos. N. Mandela daug žinojo apie Lietuvą, nes apie savąją tėvynę pasakojo kalėjime jį globojęs vyras Džo Slovo. Jis oriai didžiavosi savo tėvyne⁴. Džo Slovo (Joselis Mašelas Slovo) 1926 m. gimė Obeliuose, Rokiškio rajono miestelyje. 1941 m. rugpjūčio mėnesį naciai sušaudė visus Obelių ir aplinkinių gyvenviečių žydus. Buvo nužudyta 1160 žmonių, tarp jų 112 vyrų, 627 moterys ir 421 vaikas. Bet Džo tėvas laiku paliko Lietuvą. Johannesburge tėvas dirbo sunkvežimio vairuotoju. 1941 m. ten pradėjo dirbti ir sūnus. Greitai tapo profsąjungų, komunistų partijos lyderiu, kovojo prieš nacistus, už laisvę. Buvo suimamas, persekiojamas, inicijavo ginkluotuos pasipriešinimus, revoliucinės tarybos darbą, slapstėsi nuo areštų Londone, Mozambike ir kitur. Tačiau savo politinėje kovoje tvirčiau jautėsi baigęs juridinius mokslus. Kai žmoną užmušė bomba, oriai priėmė likimo smūgį. Joe buvo pirmasis ne tamsiaodis Nacionalinio vykdomojo komiteto Taryboje. Siekė nacionalinės Pietų Afrikos vienybės. Džo Slovo mirė 1995 metais. Prie karsto Nelsonas Mandela jam padėkojo už kovotojo ryžtą, principingumą ir visus nuveiktus darbus vardan žmonių laisvės.

Keiptauno muziejuje atkurta tolimo XVIII a. Rietavo *štetlo* aplinka – čia Lietuvos dvasia atgimė turtingo žmogaus filantropo Mendelio Kaplano, emigravusio 1920 m., pastangomis. Muziejaus lankytojas susipažįsta su lietuvių kalba, „Rietavo“ kavine, puikuoju 1863 m. Vilniaus sinagogos kopija.

⁴ Pokalbis su ambasadoriumi Izraelyje R. Misiūnu. 2012 m. birželis. R. Aleknaitės-Bieliauskienės archyvas.

Lietuvos įprasminimu rūpinosi ir vienas pirmųjų iš Tauragės 1868 m. per Angliją Pietų Afrikos krantus pasiekęs verslininkas Samuelis Marksas. Tokių žmonių dėka šiame tolimame kontinente gyva lietuviška dvasia, oriai tariamas Lietuvos vardas.

Dauguma žydų gyveno Lietuvos miestuose (63,5 proc.) ir miesteliuose (28,7 proc.). Lietuviai valdė tik 6,5 proc. viso miestų nekilnojamojo turto Kauno ir Vilniaus gubernijų lietuviškos dalyje⁵.

Miestuose daugiau kaip 53 proc. visų pramonininkų ir 74 proc. prekybininkų buvo žydai (žr. 1 lentelę). 1914 m. prasidėjęs Pirmasis pasaulinis karas atnešė daug aukų. 1915 m. balandžio 28 d. Rusijos valstybės dekretu buvo įsakyta visus žydus į vakarus nuo Kauno (Jonava, Ukmergė, Panevėžys, Raguva, Pasvalys, Salantai ir kt. vietovės) pradėti tremti: skubiai, be daiktų, traukiniais į tolimas Poltavos, Jekaterinoslavo, Mariupolio, Mirgorodo ir kitas sritis. Paskutinė žydų „išsiuntimo“ diena – gegužės 5-oji. Nespėjusius išvyk-

⁵Truska L. Lietuvos nežemdirbinės buržuazijos skaičius, tautinė sudėtis ir išsimokslinimas prieš I pasaulinį karą, *Lietuvos TSR MA darbai. A serija*, 1 (50), 1975.

1 lentelė

Verslo tipas	Iš viso	Iš jų – žydų
Bakalėjos	18	14
Grūdai ir linai	11	11
Prekybininkas parduotuvėje, mėsininkas	32	21
Restoranai ir smuklės	19	7
Maisto produktai	22	21
Gėrimai	4	4
Tekstilės produktai, kailiai	19	18
Oda ir avalynė	23	21
Tabakas ir cigaretės	2	1
Galanterija ir namų apyvokos daiktai	13	12
Medicina ir kosmetika	9	7
Laikrodžiai, juvelyrika, optika	7	4
Radijo prekės, dviračiai, siuvimo mašinos	3	2
Įrankiai ir plieno gaminiai	5	4
Statybinės, apdailos medžiagos, baldai	5	2
Transporto priemonės, Transportas	4	4
Mediena, kuras	5	1
Įvairūs	14	9

ti buvo numatyta bausti karo lauko teismu – šaudyti. Numatyta bausti teisiant ir policininkus, kurie šio įsakymo nespės įvykdyti. Buvo ištremta per 200 tūkst. žydų. Palikti be pastogės, turto, duonos. Laikraščiuose buvo skelbiama sufabrikuota istorija kaltinant žydus šnipinėjimu ar dar kokiais nebūtais nusikaltimais. Daug transportuojamųjų mirė badu. „Karas, Šlioma, karas...“ U. Kacnelenbogeno duomenimis, iš Kauno gubernijos buvo išvaryta 150 tūkst. žydų. Iš jų 25 tūkst. mirė Rusijoje, 25 tūkst. ten pasiliko gyventi. Pagalba buvo reikalinga maždaug trečdaliui 1918 m. pavasarį į Lietuvą grįžusių žydų tremtinių⁶. Grįžo tik apie 100 tūkstančių⁷. Pasiekė ir gimtąjį Panevėžį.

⁶ Žydų reikalų ministerijos informacija apie žydų padėtį Lietuvoje, LCVA, f. 1129, b. 13, ap. 1, l. 210.

⁷ Kacnelbogen U. Litvaks. Environs – neighbors – mores – languages – portrait paintings, *Lithuania. Translation of Lite*. Edited by: Dr. Mendel Sudarsky, Uriah Kacnelenbogen, J. Kissin, Berl Kagan. Published in New York, NY, 1951, P. T. 1, p. 388–389.

Atkuriant valstybingumą, socialinį gyvenimą, ekonomiką, įstatymais pradėtos įtvirtinti pilietinės tautinių mažumų teisės. 1923 m. Lietuvoje įvykusio visuotinio gyventojų surašymo duomenimis, buvo apskaičiuota ir oficialiai paskelbta, kad žydai Lietuvoje (be Vilniaus krašto) sudaro 7,6 proc. visų gyventojų (Lietuvos gyventojai. Pirmojo 1923 m. rugsėjo 17 d. visuotinio gyventojų surašymo duomenys. Kaunas, 1925, p. 82).

Greta litvakų kultūros puoselėtojų buvo ir rusifikuotų tautiečių. *Litvakai* – iki Antrojo pasaulinio karo teritorijoje nuo Brastos, Pinsko iki Šiaurės Lietuvos gyvenę žydai, puoselėję papročius, kultūrą, būdingą racionalią pasaulėžiūrą, saviaktualizacijos jauseną, greta religingumo – ir švietėjiškas, kūrybingumą skatinančias tendencijas.

Panevėžio žydai suvaidino svarbų vaidmenį ne tik miesto, bet ir valstybės ekonominiame gyvenime. Jie buvo linų ir grūdų prekybos bei eksporto lyderiai, didžiųjų malūnų savininkai B. Rubinšteinas, M. Levas, Z. Rabinovičius tiekė didžiąją dalį valstybėje visų suvartojamų miltų, L. B. Chazeno žmona Chaja valdė Smėlynės gatvėje buvusį malūną „Vārpa“. Vienas pirmųjų Lietuvoje linininkyste verstis pradėjo jos vyras Leiba Beras Chazenas. Tėvui mirus, Chazeno sūnūs Isaokas ir Heselis ir toliau vystė šį verslą, veikė jų lentpjūvė, alaus darykla „Kalnapilis“.

Kultūrinis ir socialinis gyvenimas buvo nemažiau aktyvus. Veikė Panevėžio žydų liaudies bankas, spaustuvė, knygynas, *ješiva* (Savanorių 11), Žydų gimna-

zija (Kranto g.), Mergaičių gimnazija (Ramygalos g.), biblioteka, skaitykla, ligoninė ir kt.

Vietinės kilmės žydus galima buvo atskirti pagal pavardes. Jas Lietuvoje pradėta teikti po 1804 m. Specialistai teigia, kad „Kauno gubernijai, ypač šiaurinėms Telšių, Šiaulių, Panevėžio apskritims, būdingos pavardės be priesagų. Arba jos sutampa su vietovardžiu, arba iškrenta ar pakinta paskutinė šaknies balsė: pvz., Biliun, Galiun, Griniun, Kibort, Sudzon“ ir kt.⁸ Skaitome panevėžiečių pavardes, kurios rodo aukštesnį žmogaus prestižą ar kilmę: iš *kojenų* (Kac, Kagan, Kaplan), *levitų* (Levin, Segal), rabinų (Lipšic, Rabinovič, Gurvič, Epštein). Minėtas autorius teigia, kad Panevėžyje populiarios B raide prasidedančios pavardės: Beinešovič, Benjaminovič, Berelovič, Berkovič, Boruch ir kt.⁹ Kadangi jos panašios į tas, kurios LDK buvo žinomos iki pavardes suteikiant, galima teigti, kad žydų bendruomenė Panevėžyje ir Panevėžio krašte turi galias šaknis.

Iš visų žydų kalbų *jidiš* geografiškai buvo plačiausiai paplitusi. Tiksliai nežinoma, kada ji pasiekė Lietuvą. Tačiau šios kalbos literatūriniu variantu, sunormintu XX a. pr., pripažintas *lietuviškasis jidiš*, t. y. tas dialektas, kuriuo šnekėjo *litvakai*. XX a. pradžioje 99,3 proc. Lietuvos žydų *jidiš* laikė savo gimtąja kalba.

AUTENTIŠKŲ ATSIMINIMŲ ATKURTI MIESTO ŽYDŲ GYVENIMO FRAGMENTAI

„Panevėžys (Ponevezh) ant Nevėžio upės, kuri dalina miestą į dvi dalis. Dėl aukšto ir šiek tiek kalvoto šiaurinio Nevėžio kranto čia slypi maži ūkeliai. Tai mažiau apgyvendinta miesto dalis, joje labai mažai gamybos, gyvena tik vienas kitas žydas. Didžioji miesto dalis įsikūrusi ant plokščio pietinio kranto su turgumi centre. Šlaitu žemyn į rytus – *Slobodkė* (vadinama kaip ir kituose Lietuvos miestuose, Kaune). Tai plotas su skurdžiais nameliais, kuriuose gyveno žydų proletariatas. Greta Kauno Panevėžys ir Šiauliai buvo du svarbiausi žydų gyvenimo centrai Kauno apygardoje. XX a. ankstyvais dešimtmečiais daugiau nei pusė gyventojų buvo žydai“, – 1999 m. prisiminimuose rašė dr. Josefas A. Heleris¹⁰. Ypač *šabo* dienomis jautėsi apmiręs miesto verslas, nes „pagrindi-

⁸ Beideris A. Rytų Europos ir Lietuvos žydų asmenvardžiai. *Žydai Lietuvoje. Istorija. Kultūra. Paveldas*. Sudarytojos L. Lempertienė ir J. Šiaučiuaitė-Verbickienė, R. Paknio leidykla, 2009, p. 149.

⁹ Ten pat, p. 148.

¹⁰ Y. A. Heller. The Jewish Panevezhys. *Lithuania. Translation of Lite*. Edited by: Dr. Mendel Sudarsky, Uriah Katzenelenbogen, J. Kissin, Berl Kagan. Published in New York, NY, 1951, p. 1403–1412.

nėje miesto dalyje beveik visos įmonės buvo žydų rankose. Parduotuvės uždarytos, sulėtėdavo gatvėse judėjimas, nes ir dauguma arklinių vežimėlių (vad. „drožkiu“) ir kitokių susisiekimo priemonių priklausė žydų vairuotojams.“ Nemaža ne žydų miesto gyventojų dalis buvo rusų valdininkai, sulenkėjusių kareivių pulkas, labai energinga vokiečių verslininkų kolonija. „Santykiai tarp žydų ir kitų gyventojų buvo taikūs. Net ir su lenkų bajorais. Ir lietuviai valstiečiai, kurie prekiaudavo su žydais, elgėsi natūraliai ir nepiktybiškai. Vaikystėje patyriau šiltus įspūdžius“, – rašė J. A. Heleris.

Daug žydų buvo menkų parduotuvių savininkai, pirkliai, samdomi pardavėjai, smulkūs amatininkai (laikrodininkai, siuvėjai, skrybėlininkės, batsiuviai), tarnautojai (budėtojai, vairuotojai, namų patarnautojos ir kt.), katafalkų savininkai, ritualinio skerdimo žinovai, sinagogų prižiūrėtojai, rabinų bendruomenė, žydų *kahalo* nariai (žydų bendruomenės valdyba). Tai buvo keleto senų ir pasiturinčių garbingų šeimų nariai, kurie tapo gana turtingi ir vaidino svarbų vaidmenį miesto verslo ir *kahalo* gyvenime.

Įdomu, kad J. A. Heleris pastebi, jog intelligentais vadinami gydytojai, teisininkai, odontologai, farmacininkai, mokytojų bendruomenė nebuvo ypač įsitraukę į intensyvesnį žydų bendruomenės gyvenimą. Vieni veikloje rėmėsi atitinkamomis normomis Rusijos imperijoje, tačiau kai kurie jų „buvo arčiau žydų gyvenimo problemų“, įsitraukė į įvairių partijų veiklą.

„Panevėžio žydų gyvenime labai svarbi buvo religija. Visi maldos namai buvo pilni besilankančių žmonių (sinagogos, *minjan* – neformali būtina dešimties vyrų maldos grupė, *štiblech* – maži maldos „namai“). Paprastai įsikūrę privataus namo ar net verslo vietos kambarielyje, kuriame labai tikslingai meldavosi dažniausiai *chasidai*, senųjų pažiūrų judėjai). Mano tėvas turėjo savo *stoty* (su pasididžiavimu įvardijama šiuo chasidišku žodžiu namų sinagoga). Norėčiau ir šiandien melstis šalia jo kaip labai gerbiamas jaunas Moisė Icikas. Jis kūdas, vidutinio ūgio, gero būdo, rimta veido išraiška, šiltų, tamsių ir sąžiningų akių. Jis

buvo mokslininkas, stipriai puoselėjęs vaikišką, nekaltą tikėjimą. Būdamas 14–15 m. berniukas trumpai tamsiais žiemos vakarais iš jo mokiausi Talmudo paslapčių. Gyveno netoli Slobodkės. Jis nemėgo tuščių kalbų, bet stengėsi paaiškinti tikrąją tekstų prasmę.“

„Naiviai pamaldžiu judėjumi“ atsiminimų autorius vadina rabiną R. Hercelį. Draugiškas, geraširdis. Nebuvo didelis mokslininkas. Jo žinios buvo daugiau populiarios, skirtos etiniam mokymui.

Kitoks buvo Šlioma Ezra: asketas, fanatikas, tarsi judėjas iš XIV ar XV amžių. Jis su žmona gyveno skurde, nors buvo puikus mokslininkas. Su Tora rankose jis praleisdavo visą dieną ir net dalį nakties. Buvo nekalbus. Niekino žydų eretikus ir siekiančius gerovės. Nenorėjo turėti nieko bendra su savo broliu – gerai žinomu ir labai bendruomenės gerbiamu dr. Šachneliu Abraomu Meru (1865–1930), nes jie nesilaikė košerinės virtuvės.

Šlioma Ezra draugavo su jaunu, dvidešimtmečiu, iš gimtosios Raguvos atkeliavusiu rabinu Berciku. Santuoka jam kėlė daug problemų. Turėjo mokytis išminties. Jis buvo *Haskalos* (žydų Apšvietos sąjūdis, kurio tikslas buvo žydų bendruomenėje skleisti šiuolaikinės Europos kultūrą) pasekėjas, todėl studijavo vokiečių kalba

*Aštuntos klasės gimnazistai iškyloje prie Sanžilės. 1938.
Iš autorės rinkinio*

Oraus gyvenimo troškulys: žydų gyvenimo Panevėžyje eskizai

Pirmas iš dešinės Elizaras Aizenbudas (prie vandens), Grinbergas (nužudytas Holokausto metu), Mošė Jofė, mokytojas Zalmanu Šilanskis (nužudytas), sėdi Liusė Šmutkin (nužudyta); antroje eilėje visi žuvę Holokausto metu: Arielis Gordonas, Eljachu Lofertas, Sulamita Pliackin, Chaja Rapa-port, Šimonas Bekin (mirė Izraelyje); trečioje eilėje: Rivka Volk (P. Afrikoje), Jocheved Vechser (mirė Izraelyje), Devora Palejė (nužudyta Holokausto metu)

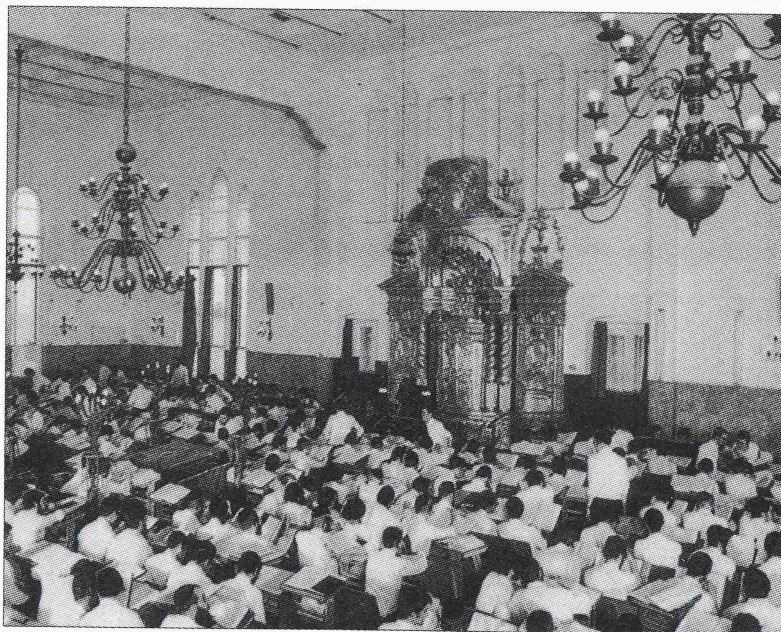
Aron hakodešas (Toros rinkinių saugykla). XVI a. Izraelis, Bene Barakas

rašytus žydų filosofo Haskalos idėjų plėtotės autoriaus Mozės Mendelsono (1773–1786, kompozitoriaus Felikso Mendelsono senelio) Biblijos komentarus. „Istorija, kritinis mąstymas, žinių pasaulis jam suteikė ramybės, naujų žmogiškojo orumo įtvirtinimo galimybių. Galų gale jis susigrąžino sau sielos laisvę.“

Panevėžio rabinai buvo gerbiami. Minėtini Mozė Izakas Segalis, Hileris Mileikovskis, Eljahu Dovydas Rabinovičius-Teomimas (jis buvo vienas iš dvynių), kuris, palikęs Panevėžį, dirbo Myriaus ješivoje (aukšto lygio religinių studijų centras, dvasinė seminarija), buvo Jeruzalės rabinas.

Garsus rabinas buvo Icelis Ponevežeris. Į miestą atklydo iš Kauno Slobodkės. Buvo vienas geriausių Talmudo žinovų ir bendruomenės lyderis.

Joselis Šloimė Kahanemanas (1886–1969) – ortodoksų rabinas. Gimė Kuliuose, mokėsi Telšių ir Rodūnės ješivose. Šis Panevėžio rabinas įkūrė ir fundavo vieną didžiausių mieste ješivų – *Ochel Icchak*. Jo iniciatyva mieste pastatytos ješivos, mokykla, vaikų namai. 1923 m. buvo išrinktas į Lietuvos Antrąjį Seimą ir priklausė Žydų frakcijai. Du kartus J. Š. Kahanemanas keliavo į Pietų Afriką, kelis kartus į Ameriką. Abiejose šalyse jis surinko pinigų Panevėžio ješivai statyti, kitoms institucijoms remti. Nors rabinas Kahanemanas nebuvo *chasidas*, jo pamokslai buvo įkvepiantys ir žmonių mėgstami.

Didžiausia Izraelyje Panevėžio ješiva. Iš leidinio S. Atamukas „Lietuvos žydų kelias“, Vilnius, 1998, p. 405

Joselis Šloimė Kahanemanas . Nuotrauka iš asmeninio autorės rinkinio

1940 m. J. Š. Kahanemanas išvyko į Izraelį, Lietuvoje likusią jo šeimą užklupo karas. Į Lietuvą negrįžo, bet Bnei Brake J. Š. Kahanemanas įkūrė *Ponevitch (Ponevezh)* ješivą, kuri tęsia litvakų tradicijas, dirba ir šiandien. Joje būna apie tūkstantį besimokančiųjų.

Išvados. Žydų gyvenimo Lietuvoje istorija rodo, kad gyvenimas Panevėžio mieste atspindėjo labai įvairiapusį žydų bendruomenės tapsmo aktyvia daugiakultūrinės visuomenės dalimi procesą. Ji gebėjo išlaikyti savo mentalitetą, ir miestas tapo vienu iš reikšmingų ekonominių, žydų kultūros centrų, kuriame oriai galėjo gyventi, išpažinti savo religiją ir rasti bendrą kalbą su etniniais lietuviais žydų bendruomenė. Tik fragmentiškai straipsnyje pateiktuose prisiminimuose jaučiame švelnų žydų santykį su miesto istorija, regime vieną kitą štrichą, kuriuo ženklinamos Panevėžyje gyvenusios ryškesnės asmenybės. Atsiminimų autoriai mena ir daugiau Panevėžio žydų veikėjų, kurie dėl vietos stokos nebetelpa į šį tekstą. Asmeninės emocijos mums byloja apie pagarbą vienas kitam jautusius žmones, siekusius oriai gyventi ir turtinguose, ir varganuose namuose. Nepamiršti prie Nevėžio šurmuliavusio miesto, kuris buvo jų tėvynė.

ŠALTINIAI. LITERATŪRA

1. Atamukas S. *Lietuvos žydų kelias. Nuo XIV a. iki XXI a. pradžios*, Vilnius, Alma litera, 2007.

2. Beideris A. Rytų Europos ir Lietuvos žydų asmenvardžiai. *Žydai Lietuvoje. Istorija. Kultūra. Paveldas*. Sudarytojos L. Lempertienė ir J. Šiaučiūnaitė-Verbickienė, R. Paknio leidykla, 2009.
3. Heller Y. A. The Jewish Panevezhys. *Lithuania. Translation of Lite*. Edited by: Dr. Mendel Sudarsky, Uriah Katzenelenbogen, J. Kissin, Berl Kagan. Published in New York, NY, 1951, p. 1403–1412.
4. Kacnelbogen U. Litvaks. Environs – neighbors – mores – languages – portrait paintings. *Lithuania. Translation of Lite*. Edited by: Dr. Mendel Sudarsky, Uriah Katzenelenbogen, J. Kissin, Berl Kagan. Published in New York, NY, 1951, P. T. 1, p. 388–389.
5. *Lietuvos gyventojai*. Pirmojo 1923 m. rugsėjo 17 d. visuotinio gyventojų surašymo duomenys. Kaunas, 1925, p. 82., [2014 04 17] <<http://statistikouzrasai.files.wordpress.com/2013/05/lietuvos-gyventojai-pirmojo-1923-m-rugsc497jo-17-d-visuotinio-gyventojc5b3-surac5a1ymo-duomenys.pdf>>
6. *Lietuvos žydai*. Sudarytojai V. Sirutavičius, D. Staliūnas, J. Šiaučiūnaitė-Verbickienė, Baltos lankos, 2013.
7. *Pamiatnaja knižka Kovenskoj gubernii na 1902 god*. Kauno gubernijos žydai, [2014 04 17] <<http://www.archyvai.lt/exhibitions/kz/p13.htm>>
8. Panevėžio „dėžutės“ mokesčio mokėtojų sąrašas. Dokumento fragmentas. 1892 m. KAA, f. I-49, ap. 1, b. 17524, l. 94–94 v.
9. *Pažadėtoji žemė – Lietuva*. Sudarytojas V. Kavaliauskas. Petro ofsetas, 2013.
10. Pokalbis su ambasadoriumi Izraelyje R. Misiūnu. 2012 m. birželis. R. Aleknaitės-Bieliauskienės archyvas.
11. Truska L. Lietuvos nežemdirbinės buržuazijos skaičius, tautinė sudėtis ir išsimokslinimas prieš I pasaulinį karą, *Lietuvos TSR MA darbai. A serija*, 1 (50), 1975.
12. *Žydai Lietuvoje. Istorija. Kultūra. Paveldas*. Sudarytojos L. Lempertienė ir J. Šiaučiūnaitė-Verbickienė. R. Paknio leidykla, 2009.
13. Žydų reikalų ministerijos informacija apie žydų padėtį Lietuvoje, LCVA.